

Een feest van de verbeelding

Recensie

Ludvig Holberg, *De onderaardse reis van Nicolaas Klim. Een nieuwe theorie over de aarde en de geschiedenis van de nog onbekende Vijfde Monarchie*. Vertaling en illustraties van Frans Steyaert (Soest: Boekscout, 2022), 234pp. ISBN 978-94-646-8012-6.

De Deens-Noorse geleerde en schrijver Ludvig Holberg (1684-1754) schreef met zijn *Nicolai Klimii iter subterraneum* een imaginair reisverhaal dat meteen een bestseller werd. Het boek verscheen in 1741 in het Latijn en is al in hetzelfde jaar vertaald in het Nederlands, het Duits en het Frans. Wat later volgden vertalingen in tal van andere Europese talen.

Het verhaal speelt zich af in 1665. De net afgestudeerde Nicolaas Klim – ik noem hem verder Klaas – valt eindeloos diep in een Noorse bergspelonk en komt terecht in een onderaards zonnestelstel, bewoond door de meest vreemdsoortige wezens die figureren in een even grote verscheidenheid aan samenlevingen. Op de planeet Nazar raakt Klaas verzeild in Potu: niet toevallig levert dat andersom 'utop(ia)' op... en daar horen ook boekverbrandingen (*i.c.* van waardeloze literatuur) bij. Het is het land van de wandelende en sprekende bomen waar alles heel traag maar bedachtzaam geregeld is. De godsdienst is er vrij; enkel bepaalde rituelen moeten worden gerespecteerd. De Potuanen hebben ook niets met adel: onderscheid steunt er op verdienste, deugdelijke levenswandel en kinderrijkdom. Alle ambten staan er in gelijk aanzien en staan er open voor zowel vrouwen als mannen. Ambten cumuleren mag niet. De enige frivoliteit die de inwoners zich gunnen is het bijwonen van debatten van retoren en theologen die ze

van elders laten overkomen: dat vinden ze een dolkomisch spektakel. Klaas blijkt er te vlug of liever te vluchtig van geest en kan er enkel een postje versieren als koerier.

Dat geeft hem de gelegenheid nog vreemdere boomvolken te leren kennen. Zo belandt hij onder andere bij wezens zonder hoofd; die blijken nogal hersenloos. In het Redelijke Land gedraagt iedereen zich dan weer heel rationeel, maar dat werkt evenmin: niemand wil er fungeren als militair kanonnenvoer, niemand is er gevoelig voor eretitels en te verleiden tot ambten. In de provincie Kiliac staat op het voorhoofd van de inwoners te lezen hoeveel tijd ze te leven hebben. De Mikronianen brengen hun dagen vooral slapend door maar de weinige uren die ze wakend doorbrengen, besteden ze wel heel efficiënt.

Als de al te voortvarende Klaas in Potu met een wetsvoorstel gelijkheid van man en vrouw wil opheffen, roept hij verbanning over zich af en komt hij vervolgens terecht in Martinia, een apenland. Daar kan alles niet vlug genoeg gaan en uiterlijke schijn is er troef. Klaas scoort er met de 'uitvinding' van de pruik waarmee hij zo'n rage ontketent dat er een tijdperk, de Pruikentijd, naar vernoemd wordt, en Klaas zelf wordt in de apen-adel verheven. Maar ook in Martinia komt hij in moeilijkheden, door een loopse apin nog wel, en hij ziet zich tot de galeien veroordeeld. Het levert hem een trip op naar de *Terrae Paradoxae*: de Wonderlijke Landen.

Hij treft er steeds vreemdere volken: wezens die eruitzien als basviolen; beroving van hun strijkstok geldt er als de zwaarste straf. In Pyglossia stinken de inwoners behoorlijk uit de 'bek': ze hebben geen mond en spreken door hun achterwerk.

Klaas ontmoet na schipbreuk zowaar wezens die er als normale mensen uitzien: niet bepaald de meest beschaafde; ze kennen geen kookkunst en nauwelijks gereedschap. Maar die beschaving brengt Klaas hun wel bij: vooral ruitkunst en buskruit; meer is er niet nodig om imperialisme te bedrijven. Wat resulteert in een dubbelkeizerrijk onder zijn leiding – het grootste ooit: de 'Vijfde Monarchie', die de vier oudere (de bovenaardse rijken van de Assyriërs, de Perzen, de Grieken en de Romeinen) naar de kroon steekt. De menselijke inwoners van Quama laten zelfs hun tijdrekening met de komst van Klaas beginnen. Maar zo groot als zijn rijk is, zo beperkt is het van duur: binnen de kortste keren laat Klaas zich verleiden tot wrede tirannie en een opstand brengt hem ten val. Hij weet nog net te ontkomen via dezelfde spleet als twaalf jaar tevoren en kan op aarde een job vinden als koster, een koster met keizerlijke trekjes.

De *Iter subterraneum* dient zich aan als een satire met moraliserende bedoeling, zoals de door Holberg bewonderde *Gulliver's Travels* van tijdgenoot Jonathan Swift (1667-

1745). Kop van jut is de absolute monarchie – vijftig jaar vóór de Franse revolutie stond die duidelijk ter discussie – en haar acolieten: de adel en de geestelijkheid. Een goed werkende democratie kan Holberg zich overigens evenmin voorstellen. Er zal hem eerder een verlicht despotisme voor ogen gestaan hebben. Holbergs tegenwerelden stellen als in een spiegel de eigentijdse Europese maatschappijen in vraag en Klaas zelf is zowat de belichaming van de patriarchale, seksistische, kolonialistische doorsnee Europese windbuil. Als hij het onderaardse mensdom via onderwereldmonarchie met hem als monarch op wil stuwen in de vaart der volkeren, loopt het helemaal uit de hand en beschaving is verder weg dan ooit: hoe herkenbaar en relevant tot op vandaag.

Literatuurhistoricus André Hanou, die een goede inleiding schreef op Holbergs roman (in zijn voorwoord op de heruitgave van de oorspronkelijk Nederlandse vertaling van 1741¹) signaleert dat er ook een 'omgekeerde' variant bestond van die science-fiction reizen waarin een Europeaan ontdekkingsreiziger is: 'reisverslagen of rapportages van een door Europa reizende vreemdeling (een Turk, een Japanner, een Pers, een Chinees).' En ook die variant komt voor bij Holberg, want zijn roman brengt ook een reisverhaal in een reisverhaal: een 'onderaardling' kwam ooit in Europa terecht en bracht daar verslag van uit; dat verslag is vooral een opsomming van volkseigen dwaasheden van de Europese maatschappijen.

Holbergs roman is doorspekt met citaten of verwijzingen naar klassieke literatuur en ook dat werkt satirisch: wanneer de belevenissen van Klaas beschreven worden in bewoordingen uit de *Aeneis* van Vergilius of wanneer onze antiheld bij uitstek woorden in de mond gelegd worden van personages uit de *Aeneis*, klinkt het des te protseriger.

Dat er een nieuwe vertaling verschijnt van Klimts *Iter subterraneum* is goed nieuws, want Holbergs roman is een feest van de verbeelding. Onbegrijpelijk dat die topper uit de Neolatijnse literatuur geen update kreeg sinds 1741. Eindelijk is deze meesterlijke Latijnse roman toegankelijk in Nederlands dat meestal vlot en eigentijds klinkt maar niet altijd – en hier schroom ik me om afbreuk te doen aan de sterke prestatie van deze vertaling – zoals bijvoorbeeld blijkt uit de formuleringen (met mijn cursiveringen) 'die groeide *allens dermate* dat ik (...) tenslotte bergen en valleien en zeeën kon onderscheiden' (p. 17), '*alvorens* zij hun argumenten bovenhaalden' (p. 26) als vertaling van *antequam causas dicere coeperunt* (voor ze begonnen te pleiten), 'Hierop dankte ik God om *de voortreffelijkheid van mijn stap*' (p. 39p). Deze vertaling had nog een stevige redigering kunnen gebruiken.

Wijdloperige brontekst is soms ingekort². In de meeste gevallen stoort dit niet, maar soms is een weglating niet te verantwoorden. Zo lezen we in de Latijnse versie dat een advocaat bij de Potuanen een kort betoog houdt *quam ter repetivit* (dat hij driemaal herhaalde). In Steyaerts vertaling 'Daarop hield de aanklager een korte redevoering en mijn verdediger antwoordde even kort' (p. 27) is dat driemaal herhalen weggevallen. De gewoonte van de Potuanen om iets in drievoud te verwoorden wordt later uitgelegd; die uitleg is dan wel weer opgenomen in de vertaling maar valt daar wat uit de lucht. Even verder in de Latijnse roman krijgen we mee dat Potuanen met een talrijke kroost de meeste eer te beurt valt en dat ze worden bedacht met de titel 'groot': *longe aliter ac apud nos, ubi Magni dicuntur humani generis eversores* (helemaal anders dan bij ons, waar uitroeiers van het menselijk ras het label 'Groot' krijgen). De hier geciteerde Latijnse woorden zijn niet opgenomen in Steyaerts vertaling. Wel het vervolg: 'Alexander de Grote en Julius Caesar zouden hier dus geen kans maken, vermits ze beiden zonder kroost stierven en enkele duizenden mensen lieten vermoorden' (p. 67), waarbij deze vermelding van moord er enigszins bijgeplakt lijkt. En in het Latijn is sprake van *hominum myriades*: tienduizenden mensen. Heeft Steyaert de Oudnederlandse vertaling als leidraad genomen waar dezelfde cijferfout staat? De aanklacht van Holberg is in de vertaling in elk geval fel afgezwakt en verliest aan samenhang.

Soms is de woordkeus wat ongelukkig: in de passage over het basviolenvolk spreekt Steyaert van 'inboorlingen' (p. 152) waar er in het Latijn gewoon *incolae* (inwoners) staat. Klaas heeft wel de blik van een koloniaal, alleen maakt Holberg dat niet op die manier duidelijk. Ronduit fout is de weergave van het vers *involvere diem nimbi et nox humida coelum / abstulit* (de wolken verhulden de dag en een vochtige nacht ontrok de hemel aan het zicht): 'De wolken verslonden de dag en de volgende nacht' (p. 162) luidt het bij Steyaert.

De streeknamen zijn doorgaans onveranderd overgenomen, ook waar een Nederlands alternatief voor de hand lag (bijv. de Paradoxe landen, *paradoxus* = wonderlijk) of waar Holberg duidelijk speelt met taal (bijv. Picardarië is het land van de *picae*, eksters; en Pyglossia, waar de bewoners uit hun achterste praten, is samengesteld uit *πυγή*, achterste, en *γλώσσα*, taal). Maar wellicht heeft Steyaert bij die streeknamen consequentie nagestreefd.

Deze bedenkingen over de vertaling blijven kanttekeningen die het leesplezier niet horen te bederven. Ten behoeve van de geïnteresseerde lezer is er ook een beperkt notenapparaat, vooral met identificatie van de citaten. Tekeningen in een wat naïeve

stijl – een kwestie van smaak en daarover twisten we niet – zijn eveneens van de hand van literator-schilder Frans Steyaert.

Met deze nieuwe vertaling is de *Iter subterraneum*³ eindelijk ook toegankelijk voor didactisch gebruik. Het grammaticaal opvallend eenvoudige Latijn van Holberg leent zich goed voor tekstbegrip in de tweede of derde graad. En misschien kan lectuur zelfs resulteren in een creatief totaalspektakel waar de hele school bij betrokken wordt. We kunnen vertaler Frans Steyaert slechts dankbaar zijn dat dit heerlijke meesterwerk uit de Latijnse literatuur een nieuw publiek kan bereiken. Deze roman verdient beslist een ruim publiek.

Koen Vandendriessche
koen.vandendriessche@gmail.com

Noten

¹ HOLBERG Ludvig, *De onderaardse reis van Claas Klim*. Opnieuw uitgegeven met inleiding door André HANOU (Leiden: Astraea, 1995), p. 8.

² In zijn voorwoord signaleert de vertaler: 'Aan de inhoud werd niets essentieels veranderd: we maakten de zinsbouw eenvoudiger en verwijderden talloze synonieme bepalingen.' De ingrepen gaan m.i. toch iets verder dan hier gesignaleerd.

³ De Latijnse tekst van Holbergs *Iter subterraneum* is online te vinden op de site <https://books.google.ba/books?id=AlcvAAAAYAAJ&printsec=frontcover#v=onepage&q&f=false>.

